

Pázmány Law Working Papers

2015/8

Ráth Olivér – Varga Ádám

**GONDOLATOK AZ INFORMÁCIÓS
KÁRPÓTLÁS AKTUÁLIS KÉRDÉSEIRŐL**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Pázmány Péter Catholic University Budapest
<http://www.plwp.jak.ppke.hu/>

GONDOLATOK AZ INFORMÁCIÓS KÁRPÓTLÁS AKTUÁLIS KÉRDÉSEIRŐL

Ráth Olivér – Varga Ádám

1. Bevezetés

Mit tehet huszonöt évvel a rendszerváltás után az, akit az előző rendszerben megfigyeltek? Hogyan tudhatja meg egy áldozat, hogy ki szakította szét családját, ki rombolta le karrierjét, ki tette tönkre az egzisztenciáját? Fény derülhet-e még valaha a kollaboránsok kilétére? Mit kereshetnek ezek az emberek ma is a közéletben? Milyen visszafordíthatatlan hibákat követtünk el az eltelt több mint két évtizedben, és mit tudunk még tenni a múlt feltárásának érdekében? Miben különbözik Magyarország helyzete a volt szocialista barakk más országaitól? Elkezdhetünk-e ennyi idő után tanulni a példáikból? Megvannak-e ehhez a kellő adataink? Megbízhatók-e ezek az adatok? Hogyan kerülhetnek elő időről-időre mindenféle ügynöklisták? És ezek a listák hogyan kerülhettek annak idején illetéktelen kezekbe? Bizonytalan eredetű listák közzétételén kívül számíthatnak-e bármiféle elszámoltatásra az ügynökök és besúgók? Ki számít egyáltalán ügynöknek? Milyen jogi megítélésbeli eltérések lehetnek beszervezett és beszervezett között, mennyiben védi őket a jog? És az áldozatokat ki védi?

Az információs kárpótlás akadályaival foglalkozó tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy feltárjuk a kárpótlást hátráltató akadályokat, megvizsgáljuk az érintettek jogait, ezeket szembe állítsuk egymással. Az akadályok feltárása és a versengő alapvető jogok szembeállítása egyaránt fontos. A kutatás során az akadályokat helyeztük a középpontba. Bár ezek sokszor politikai indíttatásúak, mégis komoly jogi relevanciával bírnak és determinálják az alapjogok érvényesülésének lehetőségét is.

Huszonöt év telt el a rendszerváltás óta. Az évek telnek, a kérdések szaporodnak. Ennyi idő sem volt elég arra, hogy szembenézzünk a múlttal? Részesülhetnek-e még valaha az előző rendszer áldozataival valódi információs kárpótlásban?

2. Alapvető fogalmak:

Két összekapcsolódó kérdés alkotja a vizsgált kérdéskört, ez pedig a lusztráció és az információs kárpótlás. Ezen kérdések aktualitását mutatja, hogy gyakorlatilag évről évre újabb és újabb ötlet vetődik fel a lusztráció lehetőségével kapcsolatban, illetve egyre másra jelennek meg ügynöklisták, melyek egyesek szerint az információs kárpótlás érvényesülését segíthetik elő. Sajnos ezek sem tartalmaznak előremutató megoldásokat, a korábbi tervezetekhez hasonlóan közös alapvető problémájuk, hogy releváns jogi kérdéseket hagynak figyelmen kívül. Mégis fontosak ezek a javaslatok abból a szempontból, hogy kiválóan világítanak rá az információs kárpótlást hátráltató akadályokra.

2.1. Információs önrendelkezés:

Az Alaptörvény VI. cikkének (2) bekezdése szerint: „Mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.” Két jelentősen

eltérő természetű alapjog egy bekezdésben, melyek azonban a magyar alkotmányjogi hagyományban szorosan kötődnek egymáshoz.¹

Az információs önrendelkezés egyénileg gyakorolható emberi jog, alanya a hatályos jog szerint természetes személy lehet. A szabadságjogok közé sorolható, szorosan összefügg az emberi méltósághoz való joggal, tárgya pedig a személyes adat (azaz mindaz, ami az élő személlyel kapcsolatos bármilyen információ hordoz).²

Az információs önrendelkezési jog szorosan kapcsolódik az információs szabadsággal, azaz a közérdekű adatok nyilvánosságával. Az Alkotmánybíróság a személyes adatok védelméhez való jogot nem hagyományos védelmi jogként értelmezi, hanem annak aktív oldalát is figyelembe véve, információs önrendelkezési jogként, tehát a személyes adatok védelméhez való jognak az a tartalma, hogy mindenki maga dönt személyes adatainak feltárásáról és felhasználásáról.³

MAJTÉNYI LÁSZLÓ szerint ez a jog nem tulajdonlás, hanem rendelkezési jog. E jogunkat törvény vagy – törvényi felhatalmazás alapján szűk körben – önkormányzati rendelet korlátozhatja. A jogi esetek többségében negatív értelmében találkozunk vele (amikor az adatalany személyes adatainak kezelését megtiltja), de az önrendelkezés pozitív értelemben is megilleti a polgárokat.⁴

Az érintett egyik legfontosabb joga, hogy tudomást szerezhessen arról, hogy adatait ki, hol, milyen célból kezeli, azokhoz milyen forrásból jutott hozzá, hogy meggyőződhessen kezelt adatai helyességéről, az adatkezelés jogszerűségéről. Az érintett jogait törvény kivételesen korlátozhatja.⁵ Az információs önrendelkezési jogról és az információs szabadságról szóló 2011. évi CXII. törvényben (továbbiakban: Infotv.) 19. § alapján az érintett jogait törvény korlátozhatja az állam külső és belső biztonsága érdekében. Így kifejezetten: a honvédelem, a nemzetbiztonság, a bűncselekmények megelőzése vagy üldözése, a büntetés-végrehajtás biztonsága érdekében, továbbá állami vagy önkormányzati gazdasági vagy pénzügyi érdekből, az Európai Unió jelentős gazdasági vagy pénzügyi érdekből, valamint a foglalkozások gyakorlásával összefüggő fegyelmi és etikai vétségek, a munkajogi és munkavédelmi kötelezettség-szegések megelőzése és feltárása céljából - beleértve minden esetben az ellenőrzést és a felügyeletet is -, továbbá az érintett vagy mások jogainak védelme érdekében. Témánk szempontjából az információs önrendelkezési jog odáig terjed, hogy mindenki azt tudhatja meg, hogy személy szerint róla mit tartottak nyilván, és nem azt, mi szerepel az iratokban a barátjáról vagy netán a haragosáról.⁶ Mindazonáltal az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény (a továbbiakban: Infokárptv.) 2013-as módosítása következtében az iratbetekintési jog bővült.⁷ A korábbi szabályozás a „kizárólag vele kapcsolatba hozható adat” fordulatot tartalmazta, amely a módosítás következtében a „rá vonatkozó adat” kategóriára bővült. Ugyanígy, míg a 2013. december 31-ig hatályos törvény a „megfigyelt és a harmadik személy között történt érintkezések” szöveget tartalmazta, 2014-től a „személyes érintkezéseit rögzítő adatok megismerésére” bővült.

¹ SZABÓ ENDRE GYÖZÖ: A személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jog. In SCHANDA BALÁZS – BALOGH ZSOLT (szerk.): *Alkotmányjog - Alapjogok*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 246.

² PETRÉTEI JÓZSEF – TILK PÉTER: Az információs önrendelkezéshez való jog. In CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA – PETRÉTEI JÓZSEF – TILK PÉTER – ZELLER Judit: *Magyar Alkotmányjog III. Alapvető jogok*; Budapest-Pécs: Dialóg Campus, 2008. 110-111.

³ 15/1991 (IV.13.) AB határozat

⁴ MAJTÉNYI LÁSZLÓ: *Az információs szabadságok*; Budapest: CompLex, 2006. 118.

⁵ PETRÉTEI – TILK i.m. 123-124.

⁶ KUTRUCZ KATALIN: *Módosításra várva*; *Fundamentum* 2000/1, 131.

⁷ Infokárptv. 3. §

2.2. Információszabadság:

Az információszabadság olyan alapjog, ami a tájékozódási szabadság egyik részeként definiálható. Egyrészt jelenti az egyénnek a közérdekű adatok iránti tájékozódási jogát, másrészt állami kötelezettséget fejez ki ezeknek az adatoknak a biztosítására. A közérdekű információ kiadását bárki kérheti anélkül, hogy abban közvetlenül érintett lenne.⁸

Amíg korábban az Alkotmány 61. § biztosította a szabad kommunikációt, melynek értelmében a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga volt a közérdekű adatok megismeréséhez, valamint terjesztéséhez, addig ez a garancia az Alaptörvényen belül a már idézett VI. cikkben kapott helyet, a személyes adatok védelme mellett.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ szerint az információszabadság akár embrionális, akár kifejtett formájában az állam közokirataihoz valamiféle hozzáférés jogát jelenti.⁹

Az információszabadság tárgya a közérdekű és közérdekből nyilvános adatokra, valamint a közszereplők meghatározott személyes adataira terjed ki.¹⁰

Szintén az információszabadság körébe tartozik a közszereplők meghatározott személyes adatainak speciális szabályozása. Főszabály szerint személyes adat csak az érintett hozzájárulásával kezelhető. Az Infotv.-ben található vélelem alapján ezt a hozzájárulást megadottnak kell tekinteni az érintett közszereplése során általa közölt vagy a nyilvánosságra hozatal céljából általa átadott adatok tekintetében.¹¹ Fentiek mellett kiemелendő, hogy az Infotv. 27. § (1) bekezdése alapján nem ismerhető meg a közérdekű vagy közérdekből nyilvános adat, ha az a minősített adat védelméről szóló törvény szerinti minősített adat.

2.3. Információs kárpótlás:

Az információs kárpótlás TRÓCSÁNYI SÁRA megfogalmazásában azt jelenti, hogy az állam a korábban titkos, vagy elrejtett információk megismerését lehetővé teszi polgárai számára úgy, hogy a megismerést az általános szabályoktól eltérő, kedvezőbb szabályok megalkotásával segíti elő.¹² Az információs kárpótlást az Alaptörvény két független, azonban egymással kölcsönhatásban álló, sőt esetenként egymást korlátozó alapjog útján biztosítja, a személyes adatok védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jog kinyilvánításával.¹³

Mai, gyakorlati megvalósulását tekintve az információs kárpótlás leginkább egy nagy volumenű iratfeldolgozó és adatszolgáltató közhivatali, levéltári tevékenység.¹⁴ Ezt az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) végzi, melynek elsődleges funkciója elvileg a szellemi kárpótlás, amit a diktatúra áldozatai kapnak mindazért, amit el kellett viselniük negyvenöt év alatt.¹⁵

⁸ DRINÓCZI TÍMEA: Az információszabadság. In CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA – PETRÉTEI JÓZSEF – TILK PÉTER – ZELLER Judit: Magyar Alkotmányjog III. Alapvető jogok; Budapest-Pécs: Dialóg Campus, 2008. 341-351.

⁹ MAJTÉNYI i.m. 189.

¹⁰ DRINÓCZI i.m. 351.

¹¹ Infotv. 6. § (7) bekezdés

¹² TRÓCSÁNYI SÁRA: *Információs kárpótlás helyett*; Fundamentum 1999/1, 116.

¹³ TRÓCSÁNYI SÁRA: *Információs jog – Múlthoz való jog?* In *Az odaátra nyíló ajtó*, Budapest: Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. 140-141.

¹⁴ GYARMATI GYÖRGY: *A közelmúlt feltárása és az ügynökkérdés*; Mozgó Világ 2007/9. 78.

¹⁵ „A történelmi amnézia a mai napig tart” Kenedi János kritikussal Halmai Gábor beszélget; Fundamentum 2000/1. 73.

GYARMATI GYÖRGY ezt a jogot egyéni jogosultságnak tekinti, hiszen azt mondja, hogy az állampolgár megismerheti azokat az adatokat, iratokat, amelyeket az előző rendszer titkosszolgálatai különböző célból és módszerrel róla összegyűjtöttek. Szerinte mindent joga van megkapni, ami közvetlenül rá vonatkozik, de – diszkrét eseteket kivéve – semmi olyat, ami másvalakit érint.¹⁶ Álláspontunk szerint ezzel GYARMATI az információs kárpótlást gyakorlatilag az információs önrendelkezés körébe sorolja.¹⁷

HALMAI GÁBOR ezzel szemben azt állítja, hogy az elvett illetve elrejtett információkért kárpótolni nemcsak az egyes embereket kell, hanem a társadalom egészét, beleértve azokat is, akiknek személyes adatait talán sohasem kezelték a szolgálatok, és beleértve a tudományos kutatókat is, akiknek munkáiból szintén információs kárpótlást kaphat az állampolgárok közössége. Szerinte ez nem az adott egyének információs önrendelkezése körébe tartozó probléma, hanem a mindenkit megillető közérdekű információkhoz való hozzáférés, vagyis az információs szabadság kérdése.¹⁸

A magunk részéről leginkább HALMAI álláspontjával értünk egyet, mi sem csak egyéni jogként tekintünk az információs kárpótlásra. Kétség kívül rendkívüli jelentősége van a kérdésnél az információs önrendelkezésnek, de bemutatjuk, hogy az információs kárpótlás során nem csak ez az alapjog érvényesül.

2.4. Lusztráció:

A latin *lustrum* szó jelentése: ötéves időszak. Eredetileg az ókori rómaiaknál ötévenként végrehajtott népszámlálást és az azt követő áldozati szertartásokat jelentette.¹⁹ Az áldozati szertartáson keresztül egy megtisztulási folyamatot is jelölt. Ebből származik a lusztráció szó, melynek jelentése rituális megtisztulás.²⁰ Az utóbbi évtizedekben politikai jelentést kapott, személyek átvilágítására utal.

Az átvilágításnak nevezett folyamat a közéletben aktív szerepet vállaló személyek előző diktatúrával fenntartott bármilyen kapcsolatának felfedését jelenti,²¹ egy bírósági eljáráshoz közel álló feladatszabás.²²

Az Alkotmánybíróság megfogalmazta, hogy a lusztrációs törvényeknek céljuk szerint két típusa van. Az első típus egyes kulcspozíciókban kívánta biztosítani a személycserét, s egyben meg akarta előzni, hogy a múltban a jogállammal hivatásszerűen és tevőlegesen szemben állók veszélyeztethessék az átmenetet. A másik fajta törvény a titkosszolgálatok tevékenységének leleplezésével a múlt rendszer igazi természetének megismerését és részben a sérelmek orvoslását is célozta, s egyben a változások visszafordíthatatlanságát jelképezte.²³

3. Szembenézés a múlttal:

Szembenézni leegyszerűsítve annyit jelent, hogy foglalkozunk olyan történésekkel, melyeket legszívesebben elfelejtenénk. Ennek több lépését különíthetjük el: feltárás, feldolgozás,

¹⁶ GYARMATI i.m. 80.

¹⁷ Ez több szerzőnél is megfigyelhető, ahogy az Alkotmánybíróság 60/1994 (XII.14.) határozatából is ez olvasható ki.

¹⁸ HALMAI GÁBOR: *Mi fán terem az információs kárpótlás?* Fundamentum 2005/4. 127.

¹⁹ BAKOS FERENC: *Idegen szavak és kifejezések szótára*; Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984. 518.

²⁰ TRÓCSÁNYI SÁRA: *Forradalom az irattárban – Az információs kárpótlás jogi aspektusai*; Budapest: Holnap, 2007. 202.

²¹ GORKA SEBESTYÉN: *A politikai elit felelőssége a diktatúráért*, Magyar Nemzet, 2004. december. 22.

²² GYARMATI i. m. 80.

²³ 60/1994. (XII. 24.) AB határozat

elfogadás, továbblépés, emlékezés, tanulás. Többekben felmerül a kérdés, hogy szükséges-e, mi célt szolgál egyáltalán?

TIMOTHY GARTON ASH, angol történész szerint²⁴ nem léteznek általános szabályok arra, hogy melyik a legideálisabb módszer a múlt feltárására. Álláspontja szerint ez több tényező függvénye, mint például a kultúra, vagy az átmenet körülményei. A történész négy modellt különböztet meg. Az első a hallgatás, a múlt teljes és tudatos elfelejtése. Második módszerként a bírósági eljárásokat említi,²⁵ míg a harmadik modell a „tisztoztatás”, mely korlátozásra szorul, egyrészt konkrét egyének tekintetében, másrészt megfelelően körülhatárolva, hogy az állami adminisztrációból mely kört lenne szükséges kizárni. Végül a negyedik megoldás az úgynevezett történelemóra, azaz az akták nyilvánossá tétele. Szerinte a poszt-kommunista Közép-Európában megfigyelhető, hogy a rendszerváltozást követően, a társadalmak kerülnek a konfrontációt múltjukkal.^{26 27}

SZÁNTÓ T. GÁBOR szerint az erkölcsi világrenden ütött seb nem gyógyulhat be a múlttal való számvetés nélkül.²⁸ TÖLGYESSY PÉTER szerint természetes emberi vágy, hogy a múlt bajait végképp eltörölve élhessünk az új demokráciában. Ugyanakkor figyelmeztet, hogy egy nemzet történetét sohasem lehet előről kezdeni.²⁹

Álláspontunk szerint a konfrontálódásnak mind egyéni, mind társadalmi szinten a megnyugvást és a továbblépést kellene előmozdítania. Kétségtelen, hogy ehhez idő kell, de ha figyelembe vesszük, hogy múltunkkal kell szembenéznünk, akkor azt is tisztán kell látnunk, hogy a múltat egyszerre hagyjuk hátunk mögött és próbáljuk meg feldolgozni, miközben alkotóelemünként jövőnket, döntéseinket is befolyásolja. Meg lehet tehát próbálni elfelejteni, 'kitörölni', de ez csak közönyösséget eredményez saját létezésünkkel szemben, ami jövőképünkre is kihat.

Továbbá tisztában kell lennünk azzal, hogy ennek a folyamatnak többnek kellene lennie annál, mint hogy bűnösöket keressünk. A társadalom jelentős része a külföldi elnyomó hatalmat, körülményeinket és egy szűk réteget tekint bűnösnek. A jelenség pszichológiai oldalról könnyen megérthető, hiszen ily módon mindenki áldozatnak érezheti magát a társadalomban, ugyanakkor a társadalmon belüli szembenézés aligha jöhet létre.³⁰ NAGY ENDRE szociológus egyik tanulmányában³¹ azt írja erről a helyzetről, hogy a bűn, miként egy atomfelhő lebeg a felelősséget a bűnért nem vállaló közösség felett, hogy mérgezett eső alakjában beleszorogjon poharunkba, üzleti kézfogásainkba, gyermekeink szocializációs folyamatába és a katedrákról hirdetett tévtanokba. Éppen ezért szembe kell néznünk azzal, hogy a magyar társadalom egy jelentősnek tekinthető része figyelt meg magyarokat és követett el ellenük bűncselekményeket. A differenciálás azonban indokolt: volt, aki önszántából és élvezetből, más fenyegetés és kényszer hatására.

Tanulmányunk szempontjából az a kérdés, hogy a jogalkotó miként lehet erre a folyamatra hatással, milyen akadályokkal kell eközben megküzdenie. Nem szabad áztatnunk magunkat, bármilyen a múlt feltárására irányuló kísérlet során figyelembe kell venni, hogy egy

²⁴ ASH, TIMOTHY GARTON: *A történelmi leckék a pereknél jobbak arra, hogy szembenézzünk a múlttal*; Fundamentum 2000/1. 61.

²⁵ Szerinte ezen perek csakis akkor indokoltak, ha emberiség elleni büntettről van szó, ezt pedig a bűnök egy nagyon szűk és speciális kategóriájának tekinti.

²⁶ ASH i.m. 61.

²⁷ Egyes tanulmányok mindamellett, hogy egyetértenek azzal, hogy a magyar rendszerváltás nem járt együtt a múlttal való szembenézéssel, még messzebbre tekintve azt is kiemelik, hogy ez a szembenézés sem 1867-ben, sem 1945-ben nem valósult meg.

²⁸ SZÁNTÓ T. GÁBOR: *Szembenézés a múlttal*; Fundamentum 2000/1. 80.

²⁹ „Az akták megítélése elválaszthatatlan a szocializmushoz való viszonyunktól” Tölgyessy Péter *alkotmányjogással Tordai Csaba beszélget.*; Fundamentum 2003/1. 34.

³⁰ ASH, TIMOTHY GARTON: *Zeit der Freiheit: aus den Zentren von Mitteleuropa*; München: Hanser, 1999. 82.

³¹ NAGY ENDRE: *Szembenézés a múlttal*; Fundamentum 2000/1. 92.

társadalmi katarzis reményében jogi eszközökkel keresünk egyszerre több erkölcsi kérdésre válaszokat, miközben a szembenézést társadalmi szinten önös érdekek (bosszú, hírnévszerzés, politikai előny stb.) megvalósítására is megpróbálhatják felhasználni.

4. Az akadályok:

A vizsgált terület egyik kérdése, hogy mik azok az akadályok, amelyek az információs kárpótlást hátráltatják. Ezeket öt kategóriába soroltuk, melyeket sorban vizsgálunk.

4.1. Az időtényező és a lusztráció:

Egyszerre dolgozzuk fel a múltat, miközben már reagálni is kellene rá. Meddig lehet szabályozni egy ilyen problémakört? És mennyi időre? Nehéz kérdés. Mindennek megvan a maga ideje³² – írja a Prédikátor a Bibliában.

Általánosan megállapíthatjuk, hogy egy jogi szabályozást igénylő problémára – legyen az bármilyen jellegű – akkor lehet (a többség számára) megnyugtató megoldást találni, ha azt időben észlelik és felvetik. A probléma felvetését követően ugyanakkor elengedhetetlen, hogy erre bizonyos időn belül valaki vagy valakik – optimális esetben arra alkalmas emberek csoportja – megoldási javaslatot készítsenek, mely aztán megvalósulhat.

Az időmúlásnak különösen a lusztráció kapcsán van jelentősége. Az Alkotmánybíróság álláspontja alapján az alatt az idő alatt, míg Magyarországon a tervezetekből végülis törvény lett, megtörtént illetve elmúlt a rendszerváltás, anélkül, hogy a lusztrációs törvényekkel előidézett és ezekkel összehasonlítható személycserékre sor került volna. A titkos ügynökök kilétére sem derült fény, sőt a titok leplét a jogállami törvényhozás csak vastagította. Azaz a vizsgált törvény a hasonló törvények által követett eredeti célokra már nem is szolgálhatna.³³

Ezzel akkor le is zárható ez a téma? A kérdés nyilvánvalóan költői, de mindenesetre azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Alkotmánybíróság álláspontja szerint már két évtizeddel ezelőtt is késő volt ahhoz, hogy embereket lehessen kizárni a közéletből korábbi tevékenységük miatt. Az idő múlása (VARGA LÁSZLÓ szavaival élve) maga is alkotmányos tényező: a törvényhozó az idő múlásával nemcsak elfogadta, de meg is fosztotta magát a politikai összeférhetlenségek meghatározásának lehetőségétől.³⁴ Miért? Azért, mert az idő múlása miatt ma már a rendszerváltó sajátosságok a jogállami követelményeken belül is alig érvényesülhetnek. Magyarországon ugyanis az a helyzet állt elő, hogy kimondásra került az, hogy az előző rendszer nem volt jogállam, ennek megfelelően lényegében új alkotmány került a régi helyére, de eközben a jogfolytonosság mégis fennmaradt (törvények, hivatalok, személyek stb.). Akkor nem történt meg a közélet megtisztítása, azóta pedig ez a katartikus állapot elmúlt.

A lusztráció kérdése ennek ellenére folyamatosan terítéken van. Ennek egyik oka az, hogy a témát folyamatosan félreértések övezik, a másik pedig az, hogy az Alkotmánybíróság azt is kimondta, hogy ezeknek a személyeknek a tevékenysége közérdekű adat, tehát az átvilágítás lehetőségéről nem kell teljes egészében lemondani.³⁵

³² Prédikátorok könyve 3,1

³³ 60/1994 (XII. 24.) AB határozat

³⁴ VARGA LÁSZLÓ: *Az ügynök törvény halála*, Fundamentum, 2000/1. 129.

³⁵ 60/1994 (XII. 24.) AB határozat

VARGA LÁSZLÓ is megállapítja, hogy az lusztrációnak az időmúlás miatt egyetlen feladata maradt, ez pedig a jogállamiság biztosítása, mégpedig azáltal, hogy az ügynök személye, tevékenysége, közérdekű adat, mint ilyen szabadon megismerhető és közölhető.³⁶

Akkor viszont miért vetődik fel időről időre újra a kollaboránsok közéletből való kitiltásának gondolata? A társadalomban nyilvánvalóan él az ösztön, hogy nem kér a besúgókból. Ez önmagában érthető, de sajnos a kérdés nem ilyen egyszerű.

Régiókban számos módot találtak az államigazgatás megtisztítására. A lengyel modell nagyon különbözött a keletnémettől, az észt a csehtől és a magyartól. Mindezek pedig jelentősen eltértek más posztdiktatórikus országokban követett gyakorlattól.³⁷ Ahol a lusztrációról érdemleges törvényi szabályozás született, akár munkajogi vagy közalkalmazotti jogviszonyt érintő szankciókat is alkalmazhatnak a leplezett, egykori titkosszolgálati emberekkel szemben (a büntetőjog eszközei a visszaható hatály tilalma miatt nem alkalmazhatók).³⁸ Ez az igény nyilvánvalóan megjelent Magyarországon is, így ezeknek a szabályozásoknak volt magyar rokona és kortársa³⁹, amelyeket azonban a parlament sosem tűzött napirendre.⁴⁰ Ennek egyik utólagos lépéseként tekinthető az Alaptörvény U) cikkének (5) bekezdése, melynek értelmében a kommunista diktatúra törvényben meghatározott vezetői részére az állam által jogszabály alapján biztosított nyugdíj vagy más juttatás törvényben meghatározott mértékben csökkenthető; az ebből származó bevételt törvényben meghatározottak szerint a kommunista diktatúra által okozott sérelmek enyhítésére és az áldozatok emlékének ápolására kell fordítani.

Összességében elmondható, hogy a lusztráció kérdése ma is aktuális, de a vizsgálat középpontjában nem a közéletből való kizárásnak kell állnia, hanem annak, hogy a kollaboránsok személyéről és tevékenységéről az áldozatok és a társadalom az információs kárpótlás jegyében végre hiteles és pontos képet kaphasson.

4.2. Iratok fellelhetősége, bizonyító ereje, hitelessége:

Mindhárom felmerülő problémakör (információs kárpótlás, lusztráció, múlt feltárás) szempontjából kulcsfontosságú az iratok fellelhetőségének, hitelességének, megismerhetőségének kérdése. Ezek mögött olyan jogi kérdések húzódnak meg, mint például az iratok kutatásának engedélyezése, a titkosítás vizsgálatának objektivitása, a nem kutatható iratok civil kontrolljának szabályozása stb.

Az információs kárpótláshoz való jog eleve nem biztosított, amennyiben az érintett a róla készült iratok tartalmát azért nem ismerheti meg, mert azokat megsemmisítették. A magyarországi lusztrációs szabályozás egyfelől nem terjedt ki az összes csoportfőnökségre, másfelől előrebocsátható, hogy az átvilágítást végző bizottság az iratok jelentős többségébe nem tekinthetett be. Ezek alapján a lusztráció értelme kérdőjelezik meg bizonyos fokig, hiszen miközben valakinek fény derül múltjára, addig más, az előző rendszerben szintén besúgói tevékenységet végző ember nevét az eljárás akaratlanul vagy éppen szánt szándékkal tisztára moshatja.

A múlt feltárhatósága természetesen nemcsak az iratok mennyiségén múlik. Mindannyian tudunk legalább egy olyan történeti jelentőséggel bíró dokumentumot felidézni, melynek forrás értéke felbecsülhetetlen, és aminek irodalmával könyvtárakat lehetne megtölteni.

³⁶ VARGA i.m. 129.

³⁷ GORKA i.m.

³⁸ SZÁNTÓ T. i.m. 79.

³⁹ 1990-ben 482., illetve 1991-ben 2294. szám alatt benyújtott két törvényjavaslat

⁴⁰ A végül elfogadott 1994-es törvényben viszont az Alkotmánybíróság megállapítása szerint a cél-eszköz viszony megfordul: az államélet áttetszősége maga a cél, a pozíció elhagyja pedig csak eszköz.

Mindazonáltal minél több irat marad fenn épségben egy adott kor kapcsán és válik kutathatóvá, feltehetően annál pontosabb képet alkothatunk történelmünkről. „*A múlt megismerése, valamint a rendszerváltás jelentőségének tárgyilagos értékelése is feltételezi a titkosszolgálatok tevékenységének napfényre kerülését.*”⁴¹

Annak érdekében, hogy állást lehessen foglalni arról, hogy az iratok mennyisége milyen mértékben befolyásolja a fent említett problémák múltját és jövőjét, előbb szükségeszerű bemutatnunk, hogy mekkora az az iratmennyiség, amely a kérdésekben való tisztánlátást elősegítheti.

A kérdés bevezetéseként álljon itt VÉGVÁRI JÓZSEF őrnagy nyilatkozta: „[1990.] *január 18-áig kétszer-háromszor fordult a pótkocsis teherautó a Csepeli Papírgyár és a Néphadsereg utca* [a III. Főcsoportfőnökség vezérkari központja] *között. Jó negyventonnányi dokumentumot semmisítettek meg, daráltak le. Megállás nélkül folyt a megsemmisítés, a Cég felszámolta saját múltját. Rögtön hozzáteszem, hogy ez csak a Néphadsereg utcai objektumra vonatkozik. A Cégnek még volt több hasonlóan titkos objektuma, elképzelhető, hogy azokban is hasonló tevékenység folyt, hasonló nagyságrendben, a lehető leggyorsabban.*”⁴²

VÉGVÁRI JÓZSEF őrnagyot az országgyűlési vizsgálóbizottság is meghallgatta. Az Országgyűlés a Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálat tevékenységét vizsgáló bizottságának jelentését elfogadta.⁴³ A határozat mellékletében olvasható jelentés szerint a bizottság ténymegállapító munkáját nagymértékben akadályozta, hogy a BM III/III. csoportfőnökség majdnem teljes iratanyagát gyorsított ütemben megsemmisítették, és hasonló módon jártak el a budapesti, valamint a megyei főkapitányságokon is. A bizottság munkája során feltárta, hogy a belső szabályzatok lehetővé tették, illetve elő is írták a rendszeres, jegyzőkönyvezett iratmegsemmisítést. Ennek alapjául szolgált a szinte határtalan adatgyűjtési munka, amely eredményének nagy része vagy értéktelen információkat tartalmazott, vagy rövid időn belül elvesztette értékét. A jelentés szerint 1989 decemberében azonban indokolatlanul nagy arányú iratmegsemmisítés kezdődött a III/III. csoportfőnökségen.

Kezdetben csak a valóban elavult iratokat selejtezték, majd azokat, amelyek megtartása az Alkotmány, illetve a Büntető Törvénykönyv változásai következtében törvénysértővé vált, december végére azonban már szinte válogatás nélkül történt az iratmegsemmisítés. Mire a Katonai Ügyészség a lefoglalásokat érdemben megkezdte, addigra már a dossziék jelentős része nem volt fellelhető. A bizottság megállapította, hogy PALLAGI FERENC volt miniszterhelyettes intézkedése nyomán 1989. december 22-től – félretéve az érvényes előírásokat – a megsemmisített anyagokról nem készítettek jegyzőkönyvet⁴⁴, sőt helyenként megsemmisítették a régi selejtezési jegyzőkönyveket is.⁴⁵

Egy másik probléma, hogy a fennmaradó akták egy jelentősnek mondható részét az állambiztonsági (államvédelmi) szolgálatok ’új’ szervei, mind a mai napig nem adták át az ÁBTL-nek. Mindazonáltal meg kell állapítanunk, hogy az iratok késleltetett átadása, visszatartása sem problémamentes.

A korábban idézett 60/1994. (XII. 24.) AB határozat felhívja a figyelmet, hogy a megmaradt személyi kartonok – melyek a hálózati személyek adatait és szolgálati kapcsolatait tartalmazzák – gyakran nem lettek aláírva, ezért önmagukban nem rendelkeznek bizonyító erővel. Emiatt a beazonosítás kivételesen nehéz és sok esetben nem is járhat sikerrel. Kérdés

⁴¹ 60/1994. (XII. 24.) AB határozat

⁴² HAVAS HENRIK – VÉGVÁRI JÓZSEF: *A Cég árulója*; Budapest: Szféra Kulturális Szolgáltató Kft., 1990. 131.

⁴³ 29/1990. (III. 13.) OGY határozat

⁴⁴ MARKÓ GYÖRGY: *Az anyagok megsemmisítéséhez jegyzőkönyv nem kell*; Kritika 2000/11.

⁴⁵ Egyes vidéki rendőr-főkapitányságokon az ügyészi lefoglalásokra csak január 15. körül került sor.

az is, hogy az adatok hiányos vagy megbízhatatlan volta, illetve az ezeken alapuló végrehajtása nem vezethet-e alkotmányellenes diszkriminációhoz.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a nyilvántartások hiányossága akkor jelenthetne súlyos alkotmányossági kérdést, ha a törvényhozó a teljes adatanyag (s így minden hálózati személy) kilétének nyilvánosságra hozása mellett döntene. Ez alapján az adatok megbízhatósága elsősorban abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy hamis – különösen utólag behelyezett – adatok és nevek nyilvánosságra kerülése ellen az adott jogszabály meghatározott eljárás keretén belül elegendő biztosítékot nyújtson.

Ez a problémának csupán egyik vetülete, mely a nyilvánosságra hozatal kérdésére fókuszál. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy maga az Alkotmánybíróság sem tartja elképzelhetetlennek, hogy a fennmaradt iratokat manipulálták.

A jogfolytonossághoz való szilárd ragaszkodás és feltehetően az érdekek egyik hozadéka, hogy minimálisnak is alig mondható kontroll (például civil kontroll) mellett azok kezelhetik, felügyelhetik a fennmaradt dokumentumok egy részét, akiknek múltját az iratok valószínűséggel takargatják. Mindeközben még nem is érintettük azt a kérdést, hogy érdemben milyen ráhatással voltak és vannak a 'nem jogutód', hanem újonnan alakult szervek az iratok titkosítására. Példaként említhetjük RAINER M. JÁNOS véleményét, mely szerint a múlt kutathatóságának egyik lényeges nehézségét az jelenti, hogy ezek a szervek sok esetben felvilágosítást sem adnak a náluk elhelyezett aktákról.⁴⁶

Megállapítható tehát, hogy ellentétben Németországgal, ahol a polgárok szabályosan elfoglalták a Stasi épületét, Magyarországon az irat megsemmisítéseket nem sikerült elkerülni. Ez kihatással van az információs kárpótlásra, a lusztrációra és a történelem kutathatóságára. A lusztrációra azért, mert miközben lehet, hogy a politikai elit egy része nem megy át a rostán (bár elméletileg kizárni valakit nem lehet alkotmányosan), addig egy másik részét akár indokolatlanul is tisztára mossuk. Miért? Nincs irat, nincs múlt.

A történelem kutathatóságánál, ha nincs mit kutatni, akkor a kutatás is részleges lesz. Ez azt is jelenti, hogy a megfigyelők tulajdonképpen előre eldöntötték, hogy mi ismerhető meg a múltunkból és mi nem.

4.3. Érdekek harca

Fontos probléma az érdekek összeütközése. Ez erős politológiai színezetet is ad a témának, de kár lenne tagadni, hogy a megfelelő színvonalú törvényi szabályozás késlekedésének egyik legfőbb oka a különböző érdekek összeütközése.

Ezért sorra vesszük bizonyos pozíciók betöltésének nehézségeit, a politika, a törtészének, a nemzetbiztonsági szervek és a megfigyeltek érdekeit.

Az iratok hitelességének hiányosságainál bemutattuk, hogy az aktákból egyes emberek érintettsége korlátozottan vagy egyáltalán nem tárható fel. Ez egyben azt is jelenti, hogy bármilyen fontos posztra (ÁBTL elnöke, átvilágító bizottsági tag stb.) keresnénk is megfelelő embert, pártállami múltja csak abban az esetben zárható ki teljességgel, amennyiben az illető a rendszerváltás előtt kevéssel született.⁴⁷ Látnunk kell, hogy az új rendszer megújult intézményeiből az előző rezsimben résztvevők kizárásának biztosítása, ha alkotmányos is

⁴⁶ RAINER M. JÁNOS: *A titkosszolgálati archívumok megnyitása*; elhangzott a XIX. Történettudományi Világkongresszuson, Oslo, 2000. augusztus

⁴⁷ Hasonló logikán alapuló szabályozás érhető tetten a Nemzeti Emlékezet Bizottsága kapcsán, a vonatkozó 2013. évi CCXLI. törvény 6. § (2) bekezdése alapján a Bizottságnak nem lehet tagja, aki 1972. február 14-e előtt született.

lenne, nem garantálható. Ezen okok alapján elképzelhető, hogy az előző rendszert működtetők saját ügyükben, saját érdekeiknek megfelelően dönthetnek az új demokratikus rendszer felépítésekor.

TÖLGYESSY PÉTER egy vele készült beszélgetés⁴⁸ során megerősíti azt a magyar közéletben legendaként jelenlevő történetet, miszerint a választások után a leköszönő miniszterelnök átadott Antall Józsefnek és Göncz Árpádnak egy „ügynöklistát”. A volt képviselő véleménye szerint az akkori pártok megrettentek tudásuktól, szembesülniük kellett azzal, hogy még az új politikai elitben is sok az érintett. Mindemellett – állítása szerint – közvetlen hatalmi megfontolások is erőteljesen hatottak a pártokra, mert egy korai átvilágítás könnyen megkérdőjelezte volna „ellenzékiességüket”, ezáltal gyengítve politikai szerepüket. RAINER M. JÁNOS szerint⁴⁹ az 1990. május 2-án megalakult Országgyűlés minden kilencedik képviselője szerepelt az említett listán, azaz az előző rezsim állambiztonsági informátora lehetett. Ily módon feltételezhető, hogy a jogalkotás folyamatában egyszerre jelentkezett a múlt feltárását szorgalmazók akarata, a vélelmezhetően ellenérdekelte érintettek szándékaival.

A történészek egyszerre lehetnek elhivatottak a múlt objektív és szubjektív bemutatásában. Érdekes kérdés, hogy akiről megfigyelőként, megfigyelteként vagy éppen mindkettőként őriztek, netán még mindig őriznek dokumentumokat az ÁBTL-ben, mennyire képes függetleníteni magát saját múltjától, egyáltalán célja-e ez.

Példaként említhetjük GRANATASZÓI GYÖRGY történészt, aki egy műltfeldolgozással és történetírással foglalkozó kerekasztal-beszélgetésnél⁵⁰ fejtette ki, hogy hogyan jött rá arra saját története kapcsán, hogy történészként nem tudna foglalkozni 1956 eseményeivel. Megállapítását követően utalást tett a pár évtizede a történészek körében népszerű szerző, SIEGFRIED KRACAUER könyvére⁵¹, amely véleménye szerint hatásosan mutatja be, hogy azok a történészek, akik valamilyen módon emocionálisan, közvetlenül, emlékeik formájában kötődnek a történelmi valósághoz, paradox módon torzabb és nehezebb módon tudnak ezekkel a dolgokkal foglalkozni, mint azok, akik friss szemmel, és kizárólag intellektuálisan, éppenséggel az emlékek és az élmények hiányában kezdik el feldolgozni ugyanazon témát.

Az állambiztonsági szervek érdekeit nem kívánjuk hosszasan szemléltetni, tekintettel arra, hogy a 'jogutód nélkül megszűnt' szerveknél alkalmazottak többsége az új szerveknél helyezkedett el. Éppen ezért nem szorul különösebb magyarázatra, hogy az érintettek nem érdekeltek a múlt feltárásában, a náluk lévő iratok kutathatóvá tételében.

4.4. Ki az ügynök?

Az Infokárptv. definiálja a hálózati személy fogalmát. Eszerint *hálózati személy* az a személy, aki a törvény hatálya alá tartozó iratokat keletkeztető szervezetek számára titokban, fedéssel és fedőnévvel jelentést adott, vagy ilyen jellegű beszerzési nyilatkozatot írt alá, vagy ilyen tevékenységért előnyben részesült.⁵²

⁴⁸ *Az akták megítélése elválaszthatatlan a szocializmushoz való viszonyunktól - Tölgyessy Péter alkotmányjogással Tordai Csaba beszélget*; Fundamentum 2003/1. 56.

⁴⁹ RAINER M. JÁNOS: *A titkosszolgálati archívumok megnyitása*; elhangzott a XIX. Történettudományi Világkongresszuson, Oslo, 2000. augusztus

⁵⁰ *Műltfeldolgozás és történetírás az „ügynökkérdés” kapcsán*; Regio 2006/4. 21.

⁵¹ KRAUCER, SIEFRIED: *History. The Last Things Before the Last*; New York: Oxford University Press, 1969. 86.

⁵² Infokárptv. 1.§ (2) bek. 5. pont

Egyértelműnek tűnik, mégsem az. Ráadásul az operatív kapcsolat fogalmát is meghatározza a törvény⁵³, azonban a meghatározás hiányos, továbbá nehéz megállapítani ennek pontos tartalmát, ehhez fűződő jogkövetkezményeket, így maga is generálja a problémákat.

A kérdéssel kapcsolatban a vitákat a „Kenedi-jelentés” néven elhíresült szakértői jelentés⁵⁴ hozta a felszínre. Eszerint a rendelkezéseket ki kell terjeszteni az együttműködők teljes körére, így a hivatalos, társadalmi és alkalmi kapcsolatokra is. A jelentést készítőik szerint a vonatkozó történelmi kutatások alapján egyértelmű, hogy hálózati személy az, aki ilyen minőségben állambiztonsági iratokban szerepel.⁵⁵

A jelentés értelmében gyakorlatilag a történészekre kellene bízni, hogy szakmai-tudományos ismérvek alapján eldöntsék azt, hogy ki tartozik bele ebbe a csoportba.⁵⁶ Miért a történészekre? Mert jogszabályi alapokon egzakt módon nem deríthető ki az ide sorolható személyek köre. A fogalom ilyen irányú kiterjesztése nem csak egy elméleti fejtegetés, hanem komoly gyakorlati jelentősége van. Régi jelenség ugyanis, hogy történészek álltak elő különböző kutatásokkal arról, hogy szerintük kik voltak ügynökök az előző rendszerben. Álláspontunk szerint gyakorlatilag ez a szabályozás ezt legitimálná.

Mi ezzel a probléma? Egyrészt az, hogy ez szinte bírói hatalmat adhatna a történészek kezébe, ami sajnos akár visszaélésekhez is vezethetne, hiszen bármiféle aláírt okirat nélkül lehetne embereket ’hivatalos kapcsolatnak’ minősíteni olyan alapon, hogy a neve csak előfordul bizonyos jegyzőkönyvekben.⁵⁷ Álláspontunk szerint ennek a megoldásnak a támogatói tisztában vannak az információs kárpótlás általunk már bemutatott akadályaival, és úgy gondolják, hogy ezek az akadályok csak történészi módszerekkel hidalhatók át. De ez szerintünk nem így van, sőt megoldás helyett csak tovább mélyítik a problémát, ahogy ezt korábbi viták is jól mutatják.

Attól, hogy az előző rendszer nem állt a jogszerűség talaján, attól még ma egy jogállamban nem megengedhető az, hogy ködös kategóriákba burkolózva próbáljunk megoldást találni a felvetődött problémákra. Ez megoldás helyett csak egy dologra vezethet: adott esetben ártatlan embereket lehet ’besározni’ (akár a történészek akaratan kívül is), amivel pedig az eddig elért eredményeket lehet hitelteleníteni, ami pedig végső soron a kollaboránsok malmára hajthatja a vizet.

A megoldás tehát csak a korrekt törvényi szabályozás lehet. Ennek hiánya súlyosan sérti a jogbiztonságot, teret enged a megfigyelték és a megfigyelők alapvető jogainak sérelmének is.

4.5. Jogok harca:

Magyarországon az eddigi kutatások nagy része listák összeállítására irányult és a korábbi félig-meddig sikertelen átvilágító bizottságok helyett kívánták egyes személyek múltját feltárni, mindezt gyakran politikai céloktól vezérelve a tudományos élet szabadsága nevében. Többször bebizonyosodott, hogy a listákon tévesen szerepeltek bizonyos emberek.

A kutatások eredménye, ha csak meghatározott személyi körre irányulnak és nem a mechanizmus feltárására, önmagukban nagyon veszélyesek és könnyen sérthetik az érintett

⁵³ Infokárptv. 1. § (2) bek. 6. pontja szerint operatív kapcsolat az a személy, akit az e törvény hatálya alá tartozó iratokat keletkeztető szervezetek „társadalmi kapcsolatként” vagy „alkalmi kapcsolatként” tartottak nyilván.

⁵⁴ KENEDI JÁNOS (ELNÖK) – PALASIK MÁRIA – RIPP ZOLTÁN – SIPOS LEVENTE – UNGVÁRY KRISZTIÁN – VARGA LÁSZLÓ: A Szakértői Bizottság jelentése 2007-2008.

⁵⁵ KENEDI i.m. 388-389.

⁵⁶ KISS LÁSZLÓ: *Az MSZMP „funkcionáriusai”*: „ügynökök, besúgók, hivatalos kapcsolatok”? Egyenlítő 2010/3. 32.

⁵⁷ Jelen tanulmányban nem kívánunk bővebben kitérni a hivatalos kapcsolat kategória jogi problémáira. Erről a kérdéstről lásd bővebben: KISS LÁSZLÓ: *„Hivatalos kapcsolat”, vagy amit akartok*; De Jure 2009/2. 34-39.

információs önrendelkezési jogát. Hozzájárult a megfigyelt a kutatásokhoz, tud róla egyáltalán, értesítették?⁵⁸

Magyarországon a kutatások célját ténylegesen korlátozó törvényi szabályozást hiába keresünk, az adatvédelmi, levéltári törvények mindösszesen egy jelképes bejelentési és látszólagos engedélyeztetési kötelezettséget írnak elő.⁵⁹ Az eredmény: embereket vádolnak meg 'ügynökmúltsal', bármit is jelentsen ez. Ha egyszer valakit meggyanúsítottak, örökre gyanús marad. Lemoshatatlan bélyeg töredékes iratok alapján, melyek bizonyítóereje – amint azt láttuk – erősen megkérdőjelezhető. Ez nemcsak az egyén jogait sérti, de a tisztességes eljáráshoz való jogot, valamint a jogbiztonságot is.

Nincs ez így Németországban, ahol főszabály szerint a kutatás nem irányulhat egy személyre vagy egy eseményre, továbbá értesíteni kell az illetőt, amennyiben a róla nyilvántartott iratokban kutatnak.⁶⁰ Ehhez hasonló törvényi garanciák átvétele kívánatos lenne Magyarországon is, különös tekintettel arra, hogy a német törvény milyen részletességgel szabályozza e kényes kérdéskört.

Ráadásul általánosságban az ilyen listák közös vonása, hogy a kizárólagosság benyomását keltik: ők voltak azok, a contrario más nem lehetett. A laikusok számára ügynök-ügynök, besúgó-besúgó, azaz rossz, kártékony ember, különbségtétel nélkül.

Mindezek alapján fel kell tennünk a kérdést: ha valaki megalapozottan is szerepel egy ún. ügynöklistán, szükségszerű és jogos-e nevét mindenáron a nyilvánosságra hozni? Nem véletlen, hogy sajnos az Infokárptv. erről a kérdéstről, azaz a kutatás publikálhatóságáról lényegileg hallgat.

A kérdés megválaszolásához két alapvető jogot kell mérlegelni. Az egyik az információs önrendelkezéshez való jog, a másik pedig az információ szabadságához való jog. Az információs önrendelkezés kapcsán a megfigyelt 'nem tudáshoz való jogát' emeljük ki, amely alapján önállóan eldöntheti, hogy kíván-e élni a törvény adta tájékozódás és esetleges iratbetekintés lehetőségével vagy sem. De az egyéni nem tudáshoz való jogot áttöri az információs szabadságon belüli közérdekű adatokhoz való hozzáférés joga, hiszen példának okáért egy választókerület lakosai jogosultak ismerni a képviselőjük politikai múltját, még akkor is, ha ezzel egy adott megfigyelt jogát is megsértik. Csakhogy az sem egyértelmű, hogy ki tárhatja fel ezeket a közérdekű adatokat. Ennek kapcsán SÓLYOM LÁSZLÓ egyik publikációjában felteszi a kérdést, hogy kik élnek általában az információs szabadsághoz való joggal? Szerinte a nép aligha hanem ezzel helyettük rendszerint társadalmilag aktív érdekcsoportok élnek.⁶¹

Látható tehát, hogy a listák a közérdekű információk ismertetésén jócskán túlmutatnak és ezzel sok esetben sérthetik az egyén jogait.

⁵⁸ A hozzájárulás csak a megfigyelteknél kérdéses, a megfigyelőknél lényegileg adott.

⁵⁹ Infokárptv. 4. § (1) bekezdése alapján a levéltár a tudományos kutatást akkor engedélyezi, ha a kutató eleget tesz az Ltv. 24. § (3) bekezdésében vagy 24/A. § (1) bekezdésében foglalt követelményeknek, továbbá a kérelméhez csatolja részletes kutatási tervét és - ha azzal rendelkezik - publikációs jegyzékét. A tudományos kutató a Levéltárban kezelt iratokban foglalt adatokat a (2) és (3) bekezdésben meghatározott korlátok között megismerheti, és az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvénynek a tudományos kutatás céljára való adatkezelésre vonatkozó előírásai szerint felhasználhatja.

⁶⁰ Stasi-Unterlagen-Gesetz (StUG) § 32a.

⁶¹ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Egy új szabadságjog: az információs szabadság*. Valóság, 1988. 9.szám., online elérhető rövidített változat: <http://bocs.hu/3part/solyom-08.htm> (letöltés dátuma: 2015. június 10.)

Kérdésként merül fel, hogy szükséges-e a német szabályhoz hasonlóan a kutatást meghatározott célhoz kötni, valamint ilyenkor a megfigyelt kötelező értesítését törvénybe foglalni.⁶²

Megfontolandó, hogy ez nem korlátozza-e a tudomány szabadságát. Az Alaptörvény alapján Magyarország biztosítja a tudományos kutatás szabadságát,⁶³ ennek kapcsán a 34/1994. (VI. 24.) AB határozat kifejti, hogy a tudományos élet szabadsága magában foglalja a tudományos kutatáshoz és a tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való szabadságjogot. Az AB álláspontja azonban az ehhez fűződő jogok nem korlátozhatatlanok. A releváns korlátozások különösen a személyes adatok védelméhez fűződő alapjogok, továbbá az egyes, nem személyes adatnak minősülő adatokhoz való hozzáférhetőséget tiltó, közérdekű – törvénybe foglalt – titoktartási rendelkezések.⁶⁴ Álláspontunk szerint ésszerű a kutatásokat az esetleges visszaélések elkerülése érdekében meghatározott célokhoz kötni, de ennek során tekintettel kell lenni arra, hogy a történelem feltárása, amely kutatásokkal és azok publikálásával a társadalom köztudatában élő 'ügynökképet' árnyalhatja, elősegítheti a társadalmi információs kárpótlását.

Mindemellett mégsem lehattunk teljesen biztosak abban, hogy a történészek valóban segíthetik a probléma megoldódását. Miért?

Egyfelől bármilyen kutatás csak részleges lehet, mert a rendszerváltás környékén ismeretlen mennyiségű aktát megsemmisítettek, továbbá az akták jelentős része a korábban bemutatott okokra történő hivatkozással nem került átadásra az ÁBTL-nek, azaz nem kutatható. Másfelől a történészek is lehettek ügynökök az előző rendszerben. Ez azt jelenti, hogy egy történész a múlt feltárásában lehet éppúgy érdekelt vagy akár ellenérdekelt is.

Kiemelendő, hogy a történelemírás objektivitása kérdőjeleződik meg, amikor végiggondoljuk, hogy az érintettek az iratok megsemmisítésével lényegében eldöntötték, mi válik feltárhatóvá és mi biztosan nem. Arra viszont talán még ők sem számítottak, hogy a fennmaradt iratokra még később is érdemi befolyással lehetnek.

Az iratok minősítését ugyan felülvizsgálták, valamint ezen iratok jegyzékét az ÁBTL megkapta, a törvény alapján a minősítési okok túl széleskörűek, tényleges indokoltságuk nehezen ellenőrizhető.⁶⁵ Arról nem beszélve, hogy az 'új' szervek munkatársai, melyek részben a régi feloszlott állományára épülnek, (véltetően) továbbra is hozzáférnek ezen iratokhoz. Tekintettel arra, hogy a jegyzék a törvény értelmében minősített adatot nem tartalmazhat, tartalmának manipulálása reális lehetőség, miközben nem zárható ki, hogy egyes áldozatok nem élnek meg a titkosítási idő leteltét. Amennyiben mégis megélnék, akkor is kétséges, hogy az esetleges átadott irat alkalmas-e az információs kárpótlásra. Az ÁBTL 2005-ös beszámolója felhívja a figyelmet egyes szolgálatok aggályos és jogszabályellenes gyakorlatára, miszerint az iratátadás előtt 'forrásvédelem' címén az eredeti iratból kitörölnek neveket, beosztásokat.⁶⁶ A beszámoló mindezek mellett példázza, hogy az egyes szolgálatok hogyan akadályozhatták az iratátadást.

A visszatartott iratok tartalmát a kérelmező nem ismerheti meg.⁶⁷ Továbbá a törvényben nincs különválasztva az értesítési és a megismerési jog, ami azért lényeges, mert így a kérelmező téves információt kap arról, hogy maradt-e fenn róla irat. Ebből a szempontból indokolt lenne a cseh szabályozásnak azon részét átültetni, amely alapján az érintettet első lépésben

⁶² StUG. § 32.

⁶³ X. cikk (1) bekezdés

⁶⁴ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat

⁶⁵ Infokárptv. 12. § (4) – (5)

⁶⁶ Történelmi Hivatal éves beszámolója 2005., 49.

⁶⁷ Az iratátadások folyamata megismerhető az ÁBTL éves beszámolóiból. Az első három ütemben eltervezett iratok 20%-a nem került átadásra.

tájékoztatják arról, hogy az előző rendszerben készültek-e róla iratok, akkor is, ha azt adott esetben nem jogosult megismerni.⁶⁸

A kérdés vizsgálatánál azonban semmiképp nem szabad figyelmen kívül hagyni a nemzetbiztonsági érdekeket. A nemzetbiztonsági szolgálatok rendeltetése⁶⁹, hogy a szolgálatokról szóló törvényben meghatározott feladatok elvégzésével, a nyílt és a titkos információgyűjtés eszközrendszerével elősegítsék Magyarország nemzetbiztonsági érdekeinek érvényesítését, ezáltal közreműködjenek az ország szuverenitásának biztosításában és alkotmányos rendjének védelmében. Az állam biztonsága, a nemzeti szuverenitás, az államapparátus zavartalan, illetéktelen befolyástól mentes működése közérdek, ezért az ezzel összefüggő információk egy behatárolt részét a személyes adatokhoz hasonlóan törvényben meghatározott védelem illeti meg.

5. Javaslatok:

Említettük, hogy a kizárás elkésett, az iratok hiányosak, hitelességük megkérdőjelezhető, a kérdés a versengő alapjogok miatt kényes. Az állam által felállított átvilágító bizottságok működése későn indulhatott meg, az összeférhetetlenségüket is maguk állapították meg és vizsgálatuk csak egy szűk körre irányult, eredményességük saját jelentésük alapján is elenyészőnek mondható, ma már nem is működnek. Éppen ezért egyes szerzők szerint az átvilágítás helyett az önátvilágítással bőségesen be lehetne érni.⁷⁰ Álláspontunk szerint ez elvileg egy alkalmas eszköz lehetne a múlttal való szembenézésre (a kizárásra semmiképpen), de az iratok kapcsán felmerült hiányosságokra tekintettel egy önátvilágítási eljárás sok hamis eredményt hozhatna, hiszen számos esetben azért lehetne nemleges eredményre jutni, mert az adott személy aktáit sikeresen megsemmisítették.

Az információs kárpótlás kérdése kapcsán kijelenthető, hogy nagyobb előny, ha legalább a megfigyelték egy kis része, részlegesen megismerheti a róla készült iratokat, mintha senkinek sem nyílna erre lehetősége, csak azért, mert egyesek iratai nem fellelhetőek. Jogos és érthető, hogy a károsultak szeretnék megtudni milyen információkat tartanak róluk nyilván.

Meg kell említeni, hogy a kezdeti szabályozás gyermekbetegségei miatt többszöri módosításra szorult. Ezek közül a legszembetűnőbb, hogy egészen 2003-ig kellett várni arra, hogy a megfigyelték a róluk jelentőnek ne csak a fedőnevét, hanem a valódi kilétét is megismerhessék.

Felvetődik, hogy a jelenleg is hatályos szabályozás alkalmas-e az információs kárpótlás biztosítására? Erre a legpontosabb válaszunk az, hogy attól függ.

Amennyiben ugyanis valakinek az aktáit feloldották a titkosítás alól és azok túléltek a megsemmisítési hullámot, akkor a válasz egyértelműen az, hogy igen. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy bár a törvény minden iratot feloldott a titkosítás alól a mindenkori nemzetbiztonsági szolgálat számára egy taxatív felsorolás keretében lehetőséget biztosít annak fenntartására. Több ilyen ok közül csak egyet idézünk fel: fenntartható a titkosítás az olyan irat esetében, amely az azt jogszerűen birtokló szerv feladatai ellátásához rendszeresen és elengedhetetlenül szükséges. Ez a kör igen széles és lényegileg ellenőrizhetetlen, főleg hathatós civil kontroll hiányában. Ugyanakkor tudatosítani kell, hogy az e mögött meghúzódó nemzetbiztonsági érdek nemcsak kitaláció, nagyon is valós. Mert bár jogilag jogutód nélkül szűntek meg az állambiztonsági szervek, gyakorlatilag a hivatásosok egy részét nyugdíjazták,

⁶⁸ 1996. évi 140. számú (IV. 26.) törvény 1. § (1) és 4. § (4) bek.

⁶⁹ Az 1995. évi CXXV. törvény 3. § (1) bekezdése alapján.

⁷⁰ „A történelmi amnézia a mai napig tart” Kenedi János kritikussal Halmai Gábor beszélget; Fundamentum 2000/1. 73.

míg a másik részének a többségét átvették. Ily módon Magyarország egyértelmű érdeke a megörökölt állományt érintő iratok titkosítása. Ez természetesen indokolt, bár álláspontunk szerint túl tág és nehezen megfogható.

Tekintettel arra, hogy a tárolt iratok keletkezéséhez az érintettek nem járultak hozzá, sőt a megfigyelések és jelentések következményeként komoly hátrányok érhatték őket, ebben a különösen kényes helyzetben célszerű lenne az információs önrendelkezési jog tartalmát árnyalni.

A már említett cseh példa alapján különbség van aközött ugyanis, hogy az érintettel azt közli az adatkezelő, hogy róla nem lelhető fel irat vagy pedig azt, hogy találtak róla iratot, de annak tartalmát a titkosítás miatt még akár évtizedekig nem ismerheti meg.⁷¹ Ezért mi ez esetben két részre osztanánk az érintett jogát: felvilágosításhoz való, illetve betekintési jogra. Előbbi esetben az egyén jogos érdeke nem áll szemben a nemzetbiztonsági érdekekkel. Míg utóbbi esetben, bármennyire is kényes a helyzet, az állam érdeke dominál.

Továbbá a személyi kör kapcsán érdemes figyelembe venni a lengyel megoldást és a jelenlegi megfigyelt személy definícióját akár kiegészíteni azzal, hogy aki hivatásos alkalmazott volt, nem tekinthető egyben megfigyelt személynek is.⁷² Viszont felmerül a kérdés, hogy indokolt-e egy olyan éles határvonalat vonni az ellenállók és zsarolásnak engedők közé, mint a lengyeleknél. Ugyanakkor ez már egy egyedi mérlegelést igénylő morális kérdés, aminek a hatályos törvény célhoz kötött vizsgálata, ha nem is minden szempontot kielégítve, de megfelel.

Több mint huszonöt év telt el a rendszerváltás óta. Az azóta nagykorúvá vált generáció életében egyre csekélyebb érdeklődés mutatkozik közvetlen múltunk iránt. Ez a tendencia veszélyes, mert a feldolgozatlan múlt hozzájárul ahhoz, hogy a két rendszer közötti választóvonal olyannyira összemosódjon, hogy az új nehézségeivel való szembesülés hatására a társadalom a régi után vágyakozzon.⁷³

Vajon lesz-e valódi változás, vagy csak olyan amitől a nosztalgia gyógyszertáraként működne a rendszer?⁷⁴ Vagy még olyan se? A jogi lehetőség (az információs kárpótlás terén legalábbis) még megvan hozzá, ezt igyekeztünk alátámasztani tanulmányunkkal.

⁷¹ Ez különösen azért is lényeges, mert különben a magyar törvény hatálya alá tartozó megfigyelt és a harmadik személy nem tud reálisan élni – a törvény 6. § (1) bekezdésében – rögzített azon jogával, amely szerint írásos nyilatkozatában legfeljebb az adat keletkezésétől számított kilencven évre megtilthatja az adat (4-5. § szerinti) kutatását.

⁷² A Nemzeti Emlékezet Intézetéről (Instytut Pamięci Narodowej, IPN) és a lengyel nép ellen elkövetett bűntetteket üldöző bizottságról szóló 1998. évi 1016. számú (XII. 18.) törvény 6. § (3) bek.

⁷³ FERGE ZSUZSA: *A rendszerváltás nyertesei és vesztesei* In *Társadalmi riport*; Budapest: Társi Századvég, 1996. 425.

⁷⁴ GAUCK, JOACHIM: Rückblick auf die Anfänge der Behörde des Bundesbeauftragten. In SUCKUT, SIEGFRIED: *Stasi-Akten zwischen Politik und Zeitgeschichte*, Olzog, 2003, 23.